

**Полтавська спеціалізована школа-інтернат №2 I-III ступеня
«Центр освіти та соціально-педагогічної підтримки» імені Софії Русової
Полтавської обласної ради**

Мацицька О.В.

**ЗМІСТ І МЕТОДИКА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА
МОЛОДДЮ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ**

Полтава

2019

Мацицька О.В. заступник директора з виховної роботи, вихователь-методист Полтавської спеціалізованої школи-інтернат № 2 I-III ступенів «Центр освіти та соціально-педагогічної освіти» імені Софії Русової Полтавської обласної ради

Рецензенти: Р.В.Винничук , доцент кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, кандидат педагогічних наук.

Т.І.Кривошاپко, заступник директора з виховної роботи «КЗ Полтавська гімназія «Здоров'я» №14 Полтавської міської ради Полтавської області»

У збірці проаналізовано погляди Софії Русової щодо принципів організації навчання і виховання на засадах реформаторської педагогіки, діяльність С.Ф. Русової щодо створення системи освіти й виховання в Україні, розкрита важливість її праці для сьогодення. Висвітлений зміст і методика навчально-виховної роботи з дітьми та молоддю.

Матеріали збірки допоможуть досягти плідної співпраці педагога та учнів, стануть у пригоді вихователям та класним керівникам у виховній позакласній роботі.

Рекомендовано до друку педагогічною радою Полтавської спеціалізованої школи-інтернату № 2 I-III ступеня «Центр освіти та соціально-педагогічної підтримки» імені Софії Русової Полтавської обласної ради.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. СОФІЯ РУСОВА – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГ, ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА, ПРОСВІТИТЕЛЬКА.....	6
1.1. Феномен Софії Русової в українській педагогіці.....	6
1.2. Значення гармонійного виховання людини в контексті ідеї С.Русової.....	10
2. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЧЕННЯ С.Ф. РУСОВОЇ.....	15
2.1. Дидактика, як мистецтво навчати.....	15
2.2. Позашкільна та дошкільна освіти.....	18
2.3. Софія Русова про педагога національної школи.....	21
3. ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ СОФІЇ РУСОВОЇ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ.....	25
ВИСНОВКИ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	32
ДОДАТКИ.....	33

ВСТУП

В процесі реформування освітньої галузі України невичерпним джерелом з різних питань освіти й виховання є спадщина Софії Русової. Освітнянські перетворення, які нині відбуваються, підвищують відповідальність педагога, адже в нових соціально-економічних умовах розбудови національної освіти більшість навчальних закладів працюють або прагнуть працювати в режимі інноваційного розвитку, зміни принципів і підходів, підвищення результативності нововведень.

Яким сьогодні повинен бути вчитель чи вихователь, педагог нової української національної школи? Ці болючі питання постійно були в центрі уваги теоретичної і практичної діяльності Софії Русової. У зв'язку з цим вона зазначала: «Особа вчителя взагалі є найважливіший фактор в усякому шкільному вихованні, але в національній школі вона набирає особливого значення. Тут він не може не бути сам патріотом щирим і глибоким. Він мусить бути закоханим своїм завданням - виховувати майбутніх правдивих українців-патріотів. Він має тільки остерігатися не викликати в своїх учнях ворожого почуття до чужих націй, але бути завше готовим боротися з ким доведеться за незалежність і щастя свого народу. В усьому своєму навчанні учитель мусить додержуватися самої правди - чи в історії, чи в природознавстві. Правда мусить бути єдиним ґрунтом, на якому він будує своє навчання і своє виховання. Але, разом з тим, він своїм захопленням мусить захоплювати своїх учнів, чи він їм оповідає історію рідного краю, чи читає той або другий словесний твір - учні мусять бути захоплені його палкою щирістю, його художнім умінням читати і оповідати.

Від учителя національної школи можна вимагати окрім загальної доброї педагогічної підготовки ще правдивої любові до рідного краю - без неї він не знайде шляху до дитячого напрямку, щоб їх обігріти цією любов'ю; окрім загальної освіти можемо вимагати особливого знання народної літератури і національного письменства, історії свого народу, його етнографічних особливостей; він мусить також добре розумітися в дитячій і національній психології.

Велика місія учителя національної ніколи - в його руках майбутність його народу, бо діти, які вийдуть із цієї школи, мають бути каменярями в відбудуванні молодого української держави, мають розробляти свою культуру і вести свій народ на шлях світового поступу, приносячи до загальносвітової скарбниці усі свої національні скарби. А для такої майбутньої роботи української молоді погрібне очевидне національне виховання, яке може їм дати лише педагог - свідомий і щирий патріот. Для цього і потрібно націоналізувати наші учительські інститути і семінарії, бо саме там і може підготуватися учитель для національної школи» [6, с. 155].

Упродовж кількох десятиліть учена наполегливо й активно дискутувала на сторінках педагогічних періодичних видань, виступаючи на різноманітних з'їздах, конференціях, симпозіумах, зборах, курсах тощо, щоразу розширюючи, доповнюючи, збагачуючи, конкретизуючи й уточнюючи відповідні думки, положення, поради, вимоги та інше про вчителя та його підготовку; будучи творчим і вдумливим педагогом-практиком, добре знаючи життя і палко вболіваючи за майбутню долю свого народу і вчительства, глибоко розуміючи проблеми педагогічної теорії і практики, усвідомлюючи завдання, що висувало на порядок денний життя перед українським народом, його школою, системою освіти у справі виховання підростаючого покоління, а також глибоко розуміючи роль, місце і значення особи вчителя у цій справі.

Отже, концепція національної системи освіти і виховання С.Ф. Русової має надзвичайну актуальність для розбудови незалежної Української держави.

Заповітом і наказом звучить звернення С.Ф. Русової до сучасного покоління: "...Народ, що не має своєї школи, попасає задніх, йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба; живе він не по своїй живій думці, а чужим розумом. Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Вкраїні" [6, с. 171].

Розділ 1. СОФІЯ РУСОВА – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГ, ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА, ПРОСВІТИТЕЛЬКА

1.1. Феномен Софії Русової в українській педагогіці

Софія Федорівна Русова – талановитий педагог-теоретик і практик, просвітитель, письменник та етнограф, організатор народної освіти, член редакції педагогічного журналу “Світло” й інших періодичних видань, всесвітньо відома громадська діячка, доктор соціології Українського соціологічного інституту, голова української філії Міжнародної жіночої організації, організатор першого в Україні дитячого садка, фундатор національного дошкільного виховання – і це далеко не повний перелік посад, функцій та справ, якими займалася Русова.

Софія Русова (дівоче прізвище Ліндфорс) народилася 1856 р. в с. Олешня на Чернігівщині в сім’ї французенки і шведа. Її дитинство минало в оточенні українських селян на лоні поліської природи. Після передчасної смерті матері Софія з батьком та сестрою опиняється в Києві, де потрапляє в середовище тодішньої української культурної еліти: В. Лисенка, М. Старицького, М. Драгоманова, Ф. Вовка, П. Чужинського, В. Антоновича, П. Житецького, Олени Пчілки та ін. Завдяки спілкуванню з такими визначними особистостями Русова проймається любов’ю до знедоленого українського народу, який протягом століть позбавлений можливості розвиватися у своїй державі.

Симпатії до справ української освіти переросли у сенс життя Софії Русової. Її практична діяльність на ниві створення української системи освіти особливо розквітла в період Української Народної Республіки. Протягом 1917-1921 рр. Русова працює в Міністерстві освіти на посаді Директора Департаменту позашкільної і дошкільної освіти, керує Центральним бюро Всеукраїнської учительської спілки, бере участь в організації та проведенні двох всеукраїнських учительських з’їздів і Наради у справах народної освіти, сприяє відкриттю в Києві першої української гімназії ім. Т. Шевченка, українських університетів у Кам’янці-Подільському, Києві, Харкові та Одесі, багатьох українських шкіл, дитячих садків і притулків [4, с. 85].

Упродовж короткого періоду незалежності України Софія Русова встигла лише частково здійснити свої грандіозні плани щодо розвитку української освіти, розробити й реалізувати програму становлення й утвердження різних форм позашкільної освіти.

Найвагоміші праці педагога – це монографії “Теорія і практика дошкільного виховання”, “Дидактика”, “Нова школа соціального виховання”, низка підручників з різних предметів для початкової школи, цікаві розробки з методики початкової географії та української літератури, статті на розлогу педагогічну тематику, серед яких непересічне значення мають такі, як “Дитячий сад на національній ґрунті”, “Нова школа”, “Націоналізація дошкільного виховання”, “До сучасного становища народного учителя”, “Дещо зо сучасної педагогіки”, “Моральні завдання сучасної школи”, “Сучасні течії в новій педагогіці”, “Суспільні питання виховання”, “Ідейні підвалини школи”, “Націоналізація школи” тощо.

Софія Русова все своє життя боролася з русифікацією українців і найважливішим завданням вважала служіння освіті та вихованню, створенню української національної школи. Вона підкреслювала, що сучасна українська школа не дає дітям освіти, не відповідає національному духовному складові українського народу, в той час, коли справа навчання і виховання викликає скрізь найбільшу увагу.

Визначальне та провідне значення у педагогічній концепції С. Русової займає ідея національного виховання. Не можна не погодитися з думкою про те, що за пристрастю відстоювання ідеї національної школи система національної педагогіки Софії Русової не має аналогів у світовій педагогіці.

“Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності. Раби утворювалися в тій чужій школі, яка до цього часу панувала у нас в Україні, раби-учні, які в стінах школи мали зрікатися всього рідного, нехтувати усім тим, що вони поважали в рідній хаті, забувати материнську мову і ставати перевертнями, зрікатися рідного краю, рідного люду”, – писала Русова в статті “Націоналізація школи” [9, с. 54].

Наближаючись до створення концепції української національної школи, педагог у багатьох своїх працях велику увагу приділяє дошкільному вихованню як періоду, в якому закладається цільність особистості, її нахили та устремління. З огляду на це, Русова підкреслює необхідність викликати в дитячій голові власну думку, пробудити фантазію, навчити пильно придивлятися до всього і утворювати з цього щось своє. “В цьому активному перетворюванні одбивається, як сонце в краплині води, справжній національний геній кожного з цих маленьких людей”.

Услід за Песталоцці, Фребелем, Гільдебрандтом, Коменським та багатьма іншими педагогами і психологами вона наполягає на важливості виховання дитини рідною мовою та ставить материнську мову центром навчання, оскільки вона є головним елементом, що мусить бути серцевиною початкового дошкільного виховання і першоосновою навчання у школі.

Русова вважає, що підвалинами націоналізації школи є два начала: “безпосередня націоналізація педагогічних засобів виховання і навчання, цебто – рідна мова викладу і зміна програми з тенденцією внести ті науки, які дають найбільш громадської національної свідомості, – історію і географію рідного краю і народне мистецтво – музика, співи, орнаментика; друга підвалина національної школи – це єднання її з людом, бо школа вже не стоїть самотньо, мов острів, серед села, мов відокремлена від села фортеця русифікації, пригноблення людности, – а весело одчиняє двері і вікна селянському життю: це центр освіти на селі, центр не тільки морального, а й політичного виховання, політичного не в розумінні діяльності тієї чи другої партії, а політично-громадського виховання, без якого не розвиватиметься нове життя” [2, с. 115].

Учений робить правомірний висновок про те, що така школа мусить увібрати в себе всі передові погляди закордонних реформаторів, але одночасно будувати свою нову форму на національному ґрунті, відповідаючи потребам краю, національним вимогам народу.

“Нова школа, – зазначає педагог, – кладе собі за головну мету – збудити, дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини. Виклавши творчу самостійну діяльність дитини, вчитель поширює свідомість учня й тим самим

поширює діяльність його, й допомагає йому новими засобами творити як найкраще” [9 с. 113]. Таке розуміння природних і соціальних процесів, узгодження із загальними законами розвитку природи та людини є суттю принципу природовідповідності виховання, який обґрунтовували у своїх працях класики педагогіки Я.-А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, В.-А. Дістервег. Русова повністю погоджується із застосуванням цього принципу виховання, акцентуючи на природній потребі кожної дитини розвиватися в руслі рідного, зрозумілого, близького їй з дитинства. Для цього у школі завжди має панувати життєрадісний та жвавий настрій і товариські стосунки між учителем та учнями і розвиватися гуманне почуття до всіх людей. “Любов до рідної країни – се перший найкращий крок до широкої вселюдської гуманності, пошана до людей – се вияв самоповаги й бажання собі й другим волі та незалежності, – твердить Софія Русова. – В такій веселій, новій українській школі виростуть дітки на радість і на користь Україні; в такій школі й учитель буде набиратися бадьорости, віри в свою роботу...” [6, с. 155].

Русова мріє про побудову всіх ступенів національної школи – від дитячого садка до університету. Вона рекомендує організовувати при школі малі шкільні кооперативи з касою взаємодопомоги учням, які матимуть не комерційне, а соціальне значення.

Школа, яка задовольняє всі потреби, дає радість власної творчості та щастя спільного товариського життя, немислима без учителя – людини надзвичайної моральної краси, що всією своєю поведінкою повинна впливати на учнів. Вона називає вчителя апостолом правди і науки та підкреслює його визначальну роль у формуванні молодого покоління: “Велика місія учителя національної школи – в його руках майбутність народу, бо діти, які вийдуть зі школи, мають бути каменярами у відбудові молодії української держави, мають розробити свою культуру, свої національні скарби”.

Таким чином, увесь життєвий і педагогічний шлях видатної діячки, здійснений нею глибокий аналіз теоретичних надбань та практики світової педагогіки привели її до висновку про те, що справжня добра школа може бути лише національною. Ця максима аж ніяк не заперечує поваги та пошани до

інших націй та їхніх освітніх систем, про що Русова неодноразово наголошувала у своїх працях.

Сьогодні звернення до ідей Софії Русової щодо засад організації та діяльності національної школи в Україні має неабияке значення – у державі гостро стоїть проблема формування справжнього українця-патріота, який працюватиме для розквіту своєї держави, де кожний її громадянин має відчувати себе захищеним і сповненим почуття людської та національної гідності.

1.2. Значення гармонійного виховання людини в контексті ідей С.Русової

Публікації вченої дають відповідь на питання про те, яким має бути ідеал соціально захищеної дитини, якими мають бути соціально-виховні обов'язки держави та ін. Ще в 1918 р. вона писала: «Найдорожчий скарб у кожного народу його діти, його молодь, й що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя» ідей тощо.

Аналогічною скарбницею педагогічних ідей виступають і твори Софії Русової, написані в 1922–1940 рр. У них чітко простежуються такі складові її філософсько-соціальних і педагогічних поглядів, як гуманізм, демократизм, ідея відродження Духовних цінностей українського народу, насамперед національної школи, системи освіти. У працях Софії Русової останніх десятиліть життя простежується прагнення осмислити й обґрунтувати теоретичні засади педагогіки на основі всебічного аналізу попередніх надбань світової педагогічної думки та сучасних їй наукових досліджень.

Розглядаючи педагогіку як теорію виховання всебічно розвиненої особистості, Софія Русова чималу увагу приділила розробці наукових підвалин педагогічної діяльності. Ще в до еміграційний період вона звернулася до пошуку відповіді на два питання:

- що то є та дитина, задля якої ми мусимо утворити відповідну для її особливості атмосферу;

•як до неї ставитися, щоб виховання дало найкращі наслідки [1, с. 53].

Грунтовне осмислення цих глобальних проблем привело вчену до розуміння того, що для вирішення першого питання педагогіка «в своєму теоретичному досліджуванні й у практичній реалізації має користуватися науковими вказівками психології, соціології та соціальної психології».

Психологічне підґрунтя виховання людини, «пристосованої до нових потреб життя», педагог проаналізувала в окремих розділах фундаментальних праць періоду еміграції («Нова школа соціального виховання», «Нові методи дошкільного виховання», «Сучасні течії в новій педагогіці», «Теорія і практика дошкільного виховання») та в низці наукових розвідок і статей. У них вона доводить, що психологія «заглядає глибоко в душу індивіда і змагається зрозуміти всю його свідому й несвідому природу».

Звідси її тверда переконаність: «для виховання дитини, як і для її навчання, конче потрібно знати дитину, розуміти її духові нахили, її темперамент, фізичний склад організму», оскільки «психологічні дослідження останніх літ упевнили усіх педагогів, що дитина – це зовсім окремий фізичний і духовий організм». Серед способів «зрозуміти дитину», методів експериментального дослідження її внутрішнього світу С. Русова виділила та всебічно охарактеризувала спостереження, щоденники, анкети; спомини педагога про власне дитинство; уявлення «себе самого в становищі дитини»; збір «продуктів дитячої творчості», особливо малюнків тощо [7, с. 46].

Із дослідів психології вона виводить і найважливіший для всіх часів і епох закон любові до дитини: «дитяча душа потребує ласки, симпатії, любові і не загальної, а персональної; кожна дитина потребує щоб хтось любив її більше за всіх; вона не може нормально розвиватися без материнської любові і ласки...". За словами Софії Русової, сучасна їй психологія детально «зглибила» психологічний розвиток малих дітей. Водночас вона не спромоглася дати «майже ніяких певних дослідів ... про... стан душі юнака, ні вказівок щодо найкращого його виховання». Саме тому в статті «Душа юнака та його виховання» С. Русова робить спробу узагальнити і довести до відома

української педагогічної громадськості наявні в цій царині надбання, подати своє бачення вирішення проблеми.

Умовно поділивши юнацтво на три періоди (від 12 р. до 14 р.; від 14 р. до 18 р.; після 18 р.), педагог у кожному з них виокремила основні психолого-педагогічні ознаки та визначила способи виховної діяльності.

Головними ознаками першого періоду вона вважала несподівану неслухняність, недисциплінованість підлітка, його утаємниченість, що спричиняє конфлікти між ним і найближчим оточенням.

Другий період позначений «зменшенням самотнього індивідуалізму і пробудженням громадських інстинктів». У цьому віці простежується Дальше відчуження від родини, пошук власного шляху, часто – «адорація», тобто «велика, палка симпатія до якоїсь особи... в більшості старшого віку», мрійливість, пошук ідеалу.

Третій період юнацтва, за С. Русовою, пов'язаний із «шуканням наближення до протилежного полу – дівчата радіють товариству хлопців і навпаки». Водночас саме в цьому періоді «попередній індивідуалізм уступає місце громадським зацікавленням», що вносить новий зміст у життя молоді [6, с. 155].

На підставі психологічних спостережень за дітьми і молоддю Софія Русова сформулювала ряд конкретних завдань, дала чимало порад щодо виховної діяльності в кожному з означених періодів, їх можна звести до таких основних тез:

- подавати «науково, серйозно без будь яких легкодухих заміток» відомості про перші прояви процесу статевого дозрівання та пов'язані з ним зміни у фізіологічному і психічному розвитку дітей;

- не вимагати в цей час «сліпої слухняності, непоясненої логічною необхідністю»;

- не втомлювати підлітків «наукою», чергуючи її з посильною фізичною працею та відпочинком на свіжому повітрі;

- .. відволікати від надто великої мрійливості;

- через різні доручення виховувати в молоді обов'язковість, почуття відповідальності;

- найпильнішу увагу звертати на моральне виховання, передусім поборювати «звірські» інстинкти;

- розвивати пошану до людини, особливо до жінки, почуття симпатії до всього живого, а також само опанування, шляхетність [4, с. 182].

Реалізація цих завдань, писала С. Русова, – «це великий обов'язок кожної матері, кожного вихованця».

Відповідь на питання про те, як забезпечити наукові підвалини результативності виховання, Софія Русова пов'язувала не тільки з теоретико-методичними положеннями педагогіки та психології, але і з філософією, яка одна «тільки може освітити таємне питання – до чого маємо вести нашого вихованця, де знайти «для нього найпевніший шлях до всесвітньої остаточної правди». Тобто осмислення вченою глобальних педагогічних проблем привело її до розгляду питань філософії виховання.

За висновками сучасних дослідників творчої спадщини С. Русової, у цій галузі «вона була піонером», оскільки першою переклала з англійської мови на українську і ввела в науковий обіг основні ідеї праці американського філософа й педагога Г. Горна «The Philosophy of Education» («Філософія освіти»), виклавши їх в обширній статті «Дещо з філософії виховання» ще в 1917 р. Поділяючи думки вченого, вона писала: тільки «філософське розуміння життя дасть ясний напрямок нашій діяльності і вияснить значіння виховання для загального вселюдського поступу...» [3, с. 29].

Водночас мислителька вважала, що сучасна їй педагогіка поки що не висунула «жодної широкої філософської думки, яка б керувала вихованням, поклалася б ґрунтом для усіх практичних методів і засобів...». Зате в ній достатньо повно простежується «соціальний напрямок», представлений науковими пошуками Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнера, М. Монтесорі, П. Наторпа. Через те у визначенні суті виховання С. Русова виходила із розуміння його як «одного з міцніших факторів в соціальному життю кожного народу».

За її словами, виховання «нацією своєї молоді йде у зв'язку з політичними та соціальними уявленнями, її родинними та громадськими звичаями і світоглядом». Його мета тісно пов'язується із «визначенням вищих вартостей життя», з тим найвищим гуманним ідеалом, «що панує на той час у громадянстві». Людина вихована, стверджувала педагог, це «працездатна, соціально свідома, корисна в кожному суспільстві, в кожному громадянстві, з піднесеною любов'ю до рідного краю і з пошаною до других народів».

Отже, на думку С. Русової, виховання у школі має ґрунтуватися на психології дитини, що потребує волі, активності й самодіяльності особистості. Саме така школа повинна бути активною, трудовою, а відтак, діяльною. Під діяльною вона розуміла “школу життя”, яка не лише задовольняє усі потреби дитини, а й враховує особливості тієї чи іншої місцевості, готує дитину до свідомої праці.

Саме тому найважливішими принципами педагогічної концепції С. Русової можна назвати гуманізм і демократизм, народність і природовідповідність, культуровідповідність і особистісно орієнтований підхід, урахування загальнолюдських цінностей.

Розділ 2. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЧЕННЯ С.Ф. РУСОВОЇ

2.1. Дидактика, як мистецтво навчати

У працях Софії Русової періоду еміграції знайшли відображення і проблеми теорії навчання, найбільш повно розкриті у її «Дидактиці». Вдало використовуючи описовий та історичний методи дослідження, вчена порівняла погляди на зміст поняття «дидактика» представників наукової думки різних епох і на цій основі дійшла висновку: дидактика – це невід'ємна частина педагогіки, це «наука про найкращі засоби навчання». Головним її предметом, отже, є «навчання в різних його формах».

Під навчанням педагог розуміла процес, у ході якого дитина під керівництвом учителя «опановує будь-який матеріал, направляючи на це всі свої душевні сили». Навчання, за її словами, – це «пробудження, спонукання й розвиток усіх розумових здібностей дитини...». Ідеалом навчання у працях С. Русової виступає передусім розвиток розуму, думки учня «в напрямку найбільшої самостійності й вироблення найміцнішого почуття солідарності у спільній праці в певній шкільній колективній організації» [2 с. 116].

Як «рід навчання» С. Русова розглядала також освіту, яка в її трактуванні є «ширшим розумінням слова вчення», оскільки стосується Інтелектуальних знань і «дається більш дорослим дітям... не тільки через книжки, а й через безпосередній контакт з людьми, через перебування в різних місцевостях, серед різних народів». Тобто освіта – це «щось більше, ніж виховна установа». «Придбання» освіти, на думку педагога, – це колективна праця, яка «утворює цілий організм молодого покоління» [5, с. 332].

При цьому спроби «відділити» виховання від навчання, освіти вчена вважала такими, що не мають ґрунту ні з філософської, ні з психологічної точок зору. Водночас індивідуальні проблеми педагогіки як науки про виховання і дидактики С. Русова вважала різними, бо вони впливають з різних «вихідних точок»: перша йде за теорією «змагань та почуття», базується «головно на волі та нахилах», друга – на діяльності «пізнавальних сил», розуму.

Оскільки дидактика, за С. Русовою, є «мистецтвом навчати», то вона повинна «урегулювати» всі предмети навчання. Серед них педагог виділяла

фундаментальні, без знання яких не можна зрозуміти інших наук, називаючи їх «ґрунтовно-підготовчими» (наприклад, географія – для історії; математика – для фізики). До другої групи відносила дисципліни, «потрібні для розуміння суцільної системи знання, для складання одної наукової синтези», – філософію, логіку, соціологію.

Іншу групу навчальних предметів становлять ті, що мають «емоціональну» вартість, дають високу мистецьку насолоду і впливають «на творення ідеалу краси, який так наближається до ідеалу добра»: музика, «малярство», «красне письменство». Але в основу всього навчального процесу, незалежно від поділу програмових предметів, за твердим переконанням Софії Русової, мають лягти рідна мова та математика, на ґрунті яких розвиваються, з одного боку, філологічні науки, а з іншого, – природознавчі та географія.

У питаннях дидактичних принципів навчання С. Русова традиційно вважала за необхідне йти від відомого учням до невідомого, від легкого до важкого, від простого до складного, від конкретного до абстрактного. Водночас підкреслювала, що можна й навпаки: нове наближати до вже відомого, а важке завдання поставити «на свіжу увагу».

Серед принципів і правил навчання вона рекомендувала й такі: від емпіричного до раціонального, від неозначеного до певного визначення. Радила ніколи не поспішати, не переходити до іншого, «поки попереднє не злилося з душею й розумом учня»; не викликати «нової сили учня до діяльності, поки не використані й не піднесені до готовності сили меншого значіння»; не «багато за один раз вчити, мало вимагати, але з усього поданого й запринятого учнем виробляти таке уявлення, яке назавше затямлюється ним».

Вимагаючи від учителя «пам'ятати дидактичні правила», Софія Русова не вважала за доцільне триматися їх, «як сліпий плоту». Як і Й. Гердер, вважала, що, «окрім усіх дидактичних засобів, кожний учитель має свій індивідуальний, приладжений до свого класу, до відомих йому учнів, до тих, або інших умов навчання».

Серед найголовніших «цінностей» навчання С. Русова визначила такі:

- засвоєння знань, в т.ч. соціальних;

- дисциплінування мислення;
- розвиток моральності, розуміння відповідальності;
- пристосування до оточення;
- почуття «щастя від вчення й од товариства»;
- почуття задоволення від гармонійного розвитку всіх сил і здібностей тощо [3, с. 30].

У питаннях методів навчання педагог виходила із розуміння; цього поняття не тільки як засобу «для приладження індивідуального розуму до предметного матеріалу», але і як раціонального шляху до досягнення, розв'язання якоїсь проблеми, який базується на психологічних основах, на результатах новітніх експериментів. На її думку, «метода завше залежить од відносин між інстинктивним завданням – з одного боку і свідомою метою – з другого». На цій основі вона виділила п'ять ступенів «створення... правильної методи вчення», серед яких: пробудження в учнів «інтересу й зусилля для досягнення мети...»; розробка плану «для цілого процесу» навчання, його реалізація; порівняння досягнутих результатів із тим, що намічалось спочатку; оцінка «методу», критичне ставлення до його «позитивних і негативних якостей».

Услід за сучасною їй педагогічною думкою та на підставі власних міркувань педагог визначила чотири основних дидактичних методи:

- аналіз речей;
- аналіз думок;
- синтезу речей;
- синтезу думок.

Проте індуктивними і дедуктивними, як загальними методами навчання, С. Русова не обмежувалася, наголошуючи, що «різні предмети або різні завдання вимагають ще вживання інших метод»: «назірного» (наочного), пояснювального, розвиваючого, методу гри тощо.

2.2. Позашкільна та дошкільна освіти

Хоч якими б питаннями державної, наукової чи громадської Діяльності займалася С.Ф. Русова, проблеми виховання і освіти української молоді у неї завжди були на першому плані. Дітей вона вважала найдорожчим скарбом, і тому постійно піклувалася про зростання майбутнього народу. Аналізуючи стан тодішнього навчання української молоді, С. Русова гнівно засуджувала колоніальну систему освіти, яка калічила розум і душу дітей, кидала їх на розпутья. Школа засуджувалася нею як така, що не відповідає національному духовному складові українського народу, а народ зневірився у такій школі. З цієї причини С.Ф. Русова все своє життя присвятила пошукам шляхів створення і розбудови української національної школи. Куди б не кидало її вжиття — працюючи на Чернігівщині, в Києві, Кам'янець-Подільському, перебуваючи в еміграції, педагог-просвітитель відкриває нові школи, дитячі садки, в яких навчає дітей, допомагає вчителям та вихователям по-новому підійти до виховної справи. Прикладом творчого, мистецького розуміння освітнього процесу є створені нею український буквар, читанка, посібники з географії Європи, географії позаєвропейських країн тощо.

До найбільш досліджених, безперечно, слід віднести питання дошкільного виховання, яке було «одною з основних ідей її національного світогляду». Порівняльний аналіз творів дошкільної тематики до еміграційної та еміграційної доби дає змогу констатувати, що у 1920-х-1930-х рр. Софія Русова завершила створення цілісної теорії Дошкільного виховання, яка базувалася на теоретичних положеннях і практичному досвіді суспільного дошкілля держав Заходу і водночас була пристосована до потреб національного виховання маленьких українців. У працях «Колись і тепер», «Нові методи дошкільного виховання», «Роль жінки в дошкільному вихованні», «Теорія і практика дошкільного виховання» вона вичерпно відповіла на питання, яким «повинен бути дитячий садок на Україні, якими методами його провадити...» [2, с. 117], якими мають бути його програма та «розподіл праці»; сформулювала вимоги до вихователів дошкільних закладів. За висновками дослідників творів С. Русової

дошкільної тематики, вони є класичним золотим фондом дошкільної галузі вітчизняної педагогічної думки.

Така увага до педагогіки витікала передусім із національно-громадянських поглядів С. Русової на освіту як на головний обов'язок кожного свідомого українця, пояснювалася накопиченими у процесі освітньої діяльності на рідній землі величезним практичним досвідом і теоретичними відомостями та притаманним їй прагненням постійно вдосконалювати педагогічні знання, переносити українську ідею з політичної площини в освітянську, в наукові теоретичні концепції та в практичні апробації.

Активно продовжуючи працювати над проблемами дошкільного виховання, Софія Русова в останні десятиліття життя поступово зосереджується на загальнолюдських і національних аспектах виховання взагалі, що можна вважати однією із найсуттєвіших змістових особливостей педагогічного доробку вченої того періоду. При цьому її найбільше цікавили суспільні аспекти виховання та його найновіші напрями. За переконанням педагога, виховання як найважливіша суспільна функція здатне «переробити в певних межах» вдачу народу, стати одним із чинників його національного самовизначення. Для цього воно повинне охоплювати не тільки дітей дошкільного та шкільного віку, але й усю молодь, все доросле населення, здійснюватися всіма соціальними інституціями. Ця думка є пріоритетною в багатьох педагогічних творах С. Русової 1920-х-1930-х рр.

Подібно до освітніх діячів і педагогів – її сучасників (М. Галущинський, А. Животко, С. Сірополко), Софія Русова чимало уваги приділяла проблемам позашкільної освіти. Проте раніше, особливо в час праці у Генеральному секретаріаті УНР, вона зосереджувалася переважно на питаннях її організаційного утвердження. Логічне вивершення погляди С. Русової на організацію цієї ділянки освітньої роботи знайшли на Нараді діячів позашкільної освіти й дошкільного виховання 10–13 січня 1919 р., на якій вона виступила з доповіддю «Роль позашкільної освіти і її зв'язок зі школою» (до речі, як керівник відділу позашкільної освіти й дошкільного виховання в уряді УНР С. Русова відкривала Нараду і була її почесним головою) [1, с. 53].

Вважаючи за аксіому положення про те, що «сама школа не може дати дітям повне гармонічне виховання й досить широку освіту без заповомоги позашкільної освіти», просвітителька таким чином визначила її завдання: поширити знання і «саме головне – ... піднести громадську свідомість» різних категорій населення. Ухвалені за підсумками доповіді тези, як і думки, викладені у статті «Позашкільна освіта», стали, по суті, програмою діяльності молодшої Української держави в царині позашкільної освіти, ввібрали зокрема такі положення:

- Діячі по Позашкільній і Дошкільній Освіті мають увійти в Всеукраїнську Учителську Спілку і закласти в ній окремі гуртки діячів Позашкільної Освіти і діячів Дошкільного виховання так, щоби в кожному Бюро спілки були представники цих гуртків.

- Крім того для об'єднання думок бажано мати свій спеціальний орган преси, в якому обидві ці галузі освітньої роботи могли б голосно висловлюватися....

- Тепер, коли всеукраїнські з'їзди майже неможливі, бажано закласти в Києві Всеукраїнську Раду робітників по Позашкільній Освіті і Дошкільному вихованню.

Всеукраїнський з'їзд у справах позашкільної освіти головними завданнями визначив:

- Дати в першу чергу грамоту дорослому населенню.
- Утворити національно-свідоме громадянство, на котре б мали змогу опиратись в своїй діяльності уряд і місцеві самоврядування.
- Перетворити національне стихійне почуття в національну самосвідомість.
- Піднести самодіяльність населення [1, с. 54].

Для їхньої реалізації передбачалося створення такої типології інституцій: початкові школи для дорослих 4–5 типів, загальноосвітні курси для цієї категорії населення або додаткові школи, професійні короткотермінові школи чи курси, сільські вищі школи, народні університети.

Отож, за безпосередньою участю С. Русової були розроблені чіткі орієнтири розбудови системи позашкільної освіти, здійснені конкретні кроки для

реалізації висунутого нею гасла: «Наука Для усіх через активне самостійне навчання».

Проте якщо в Україні періоду її незалежності Софія Русова отримала змогу розробити й частково реалізувати програму організаційного становлення й утвердження різних форм позашкільної освіти, то за її межами вона зосередилася переважно на теоретичному обґрунтуванні потреби всезагальної освіти та її ролі у морально-соціальному становленні молодого покоління, підготовці його до свідомої праці «для рідного краю, для визволення свого рідного народу з ланцюгів темноти і поневолення, для поліпшення соціальних і політичних умов його життя» («Моральне виховання в позашкільній освіті») та на висвітленні зарубіжного досвіду освіти дорослих і її стану на українських землях Галичини, Буковини й Закарпаття («Народні бібліотеки й читальні в Чехії», «Просвіта» за 70 літ існування»).

2.3. Софія Русова про педагога національної школи

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») підкреслюється, що одним із головних шляхів поліпшення виховання підростаючого покоління є реформування змісту виховання, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу.

Видатним представником української культури, педагогіки, автором концепції національного виховання, нових підручників для школи була Софія Федорівна Русова.

Головними завданнями розумового навчання виховання С. Русова виділяла: засвоєння учнями наукових знань про природу, суспільство і людину; оволодіння основними мислительними операціями. Вона наголошувала: «Треба зміцнити у людини силу її розуму, щоб він керував усією духовною діяльністю».

У 1917 році, працюючи в секретаріаті освіти України, С. Русова брала активну участь у творенні національної системи освіти і вважала, що наша

школа повинна будуватися на національному ґрунті і в такій школі має працювати національно свідомий вчитель-вихователь.

В незалежній Україні творчо використовуються здобутки і традиції вітчизняної педагогіки, створюється новітня цілісна національна система освіти – від дошкільної до вищої і післядипломної. Завданнями нашого пошуку є вивчення вимог С. Русової до вчителя і реалізація цих вимог у підготовці майбутнього вчителя.

Виступаючи на Міжнародній конференції у Празі у 1927 році, С. Русова підкреслювала: «Необхідно, щоб школа кожного народу була вільною і національною. Необхідно створювати умови для вільного розвитку всіх материнських мов, так як кожна національна культура є складовою культурної традиції» [8, с. 105].

Провідне місце у навчанні, духовному і фізичному зростанні належить народному вчителю. Він має бути національно свідомою людиною, володіти високим рівнем культури, педагогічними здобутками попередніх поколінь, скарбами народної педагогіки, здатний творчо використовувати їх на практиці.

На переконання С. Русової, любов до дітей – це той ґрунт, на якому виховання досягає своїх завдань.

У своїй роботі «Нова школа соціального виховання» С. Русова писала про вчителя: «Це мусить бути надзвичайної моральної краси людина, що безпосередньо своїми переконаннями, всім своїм поведінням повинна впливати на своїх учнів... Учитель повинен бути не якимсь ремісником, а апостолом правди і науки, який має перед собою не лише матеріальну нагороду за працю, а велике гуманне завдання» [9, с. 295].

С. Русова вважала, що тільки зусиллями таких апостолів Україна матиме прекрасних людей – патріотів, добрих робітників, інтелектуально розвинених особистостей.

Високо оцінюючи суспільне призначення вчителя, С. Русова вказує на його відповідальність перед суспільством, перед народом за виховання його майбутнього. Тому вчитель повинен мати високий інтелектуальний рівень, широку загальну і педагогічну освіту, бути психологом і мати глибокі знання зі

свого предмету і методики його викладання. Кожний учитель в процесі своєї діяльності повинен багато читати, постійно поповнювати свої знання, бо «той, хто вчить, повинен і сам багато знати». Вчитель своїми знаннями має стверджувати свій авторитет, який допоможе йому дисциплінувати дітей, вони повинні бачити в своєму оточенні якнайбільше добра і краси.

Особистий приклад життя та діяльності вчителя – гідний наслідування вихованцями. Він повинен відзначатися своєю справедливістю, стриманістю, щирістю, бути активним, енергійним, запалювати учнів своїми справами.

Завдання вчителя – своєю поведінкою, характером викликати любов і довір'я дітей, по-батьківському ставитися до них, добре знати вікові та індивідуальні особливості своїх вихованців. С. Русова образно порівнює дітей з кущами в саду, і підкреслює, що як серед розмаїття кущів немає двох однакових, так і всі діти різняться між собою почуттями, думками, характерами, здібностями.

Разом з тим дитина має зростати не пасивним спостерігачем оточуючого, а усвідомлювати свої і чужі вчинки шляхом обмірковування, самоаналізу. Вчитель, батьки повинні використати кожний випадок боротьби між злом і добром аби виробити в дітях власні судження, виявляти себе в різних життєвих ситуаціях, показати свою «мужність, добре серце і правдиве поводження».

На думку С. Русової, кожен педагог повинен вболівати за розвиток своїх дітей, будити в них любов та інтерес до знань, намагатися робити навчання радісним для дітей.

Актуальною сьогодні є думка С. Русової про те, що вчитель має не лише вчити учнів, але й виховувати їх характер, зміцнювати волю, викликати свідоме ставлення до своїх обов'язків, формувати поняття відповідальності.

Крім того, педагог покладає на вчителя обов'язок створити в школі «такий лад, при якому немає місця будь-яким злочинам». З цією метою вона пропонує створити добрі стосунки в процесі навчання з дітьми, керувати їх духовними потребами у позакласній роботі, організовуючи спільні справи і створюючи відповідну моральну атмосферу.

С. Русова підкреслювала, що вчитель повинен розв'язувати, перш за все, культурно-виховні завдання, виходити за межі школи, сприяти економічному і моральному розвитку не тільки учнів, але і їх батьків, їх родин, жителів певного населеного пункту. Саме такий учитель буде виводити свій народ з темряви, до нового життя і разом з тим С. Русова вимагає нової єдиної школи, в якій би навчався весь український народ.

С. Русову дуже турбувала політична і соціальна незахищеність українського вчительства того часу. Постійна матеріальна скрута, переслідування, безправність в усіх сферах життя негативно позначалися на його загальнокультурному і професійному рівнях, такий учитель мало що може дати у справі виховання. Суспільство повинне створити для вчителя такі умови, щоб він почував себе вільним, щасливим, незалежним у правовому і економічному становищі. Створене учителем є найгуманнішим, бо пов'язане з формуванням особистості, громадянина. Якщо є хороший учитель, то є надійне майбутнє у держави, суспільства.

Оцінюючи внесок С. Русової у розвиток педагогічної думки, можна сказати, що її голос набуває особливого значення в часи кардинальних змін підходів до дитини, до самої освіти, виховання, що постали у зв'язку з побудовою нової України.

Розділ 3. ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ СОФІЇ РУСОВОЇ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Україна сьогодні стала на шлях демократичного розвитку суспільства і формування ринкових відносин в умовах техногенної революції. І перед педагогічною наукою і практикою стоять такі ж невідкладні завдання, які стояли перед розвиненими країнами на початку ХХ століття, але в Україні вони ускладнені соціально-економічною та глобальною екологічною кризою – забрудненням води, повітря, продуктів харчування, підвищенням радіаційного фону, поширенням алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, СНІДу. Подальший розвиток життя на планеті вчені пов'язують з вихованням молоді на засадах гуманізму, толерантності, діалогу культур. Це є актуальним і для України. Саме з вихованням молоді пов'язані надії на зміцнення держави, розвиток демократії, економічне піднесення і процвітання, підвищення добробуту народу. Проголошений ще Софією Русовою культ особистості і сьогодні зобов'язує педагогів переосмислити виховні технології, основні ідеї яких базуються на засадах гуманістичної педагогіки.

До основоположних ідей Софії Русової, які сформувалися під впливом реформаторського руху в педагогіці і є інноваційними у навчально-виховній практиці навчальних і позашкільних закладів, відноситься й педоцентричний підхід до організації навчально-виховного процесу [9, с. 228]. Думка про те, що центральною фігурою у виховному процесі повинна бути дитина, що вона є сонцем, навколо якого обертається весь педагогічний процес.

Сьогодні педоцентричний підхід до виховання є подальшим, вищим розвитком принципу природовідповідності. Прогресивними є ідеї С. Русової щодо вивчення особливостей розвитку кожної дитини, її інтересів, прагнень, здібностей, створення умов для природного росту і розвитку кожної дитини, її вільної пізнавальної і трудової діяльності, створення умов для саморозвитку, самонавчання і самовиховання, осмисленого визнання нею своїх можливостей і життєвих цілей. Заслужовують на увагу її думки стосовно того, що вивчення дітей, їх розвитку слід проводити не з метою селекції, а для визначення міри допомоги, максимально можливої індивідуалізації, опори на життєвий досвід дитини, створення для неї ситуацій успіху, що формує у вихованців почуття

віри у себе, свої можливості, прагнення до самовдосконалення своєї особистості.

У працях С. Русової акцентується увага на тому, що школа має бути центром організації життя дитини. Це означає, що педагогічний процес школи є соціальною системою, яка передбачає загальну мету виховання, її конкретизацію на основі вивчення учнів, їх інтересів, поглядів, організацію діяльності і виховного середовища, з постійним вивченням виховних впливів на дитину, корекцію її поведінки з залученням всіх доступних засобів – сім'ї, учнівського колективу, педагогічного колективу, засобів масової комунікації, масової культури, позашкільного спілкування і т. д.

Працю С. Русова визначає як важливий засіб і основу виховання. Вона зазначає, що у недалекому минулому центром виховання дитини була сім'я. Участь дітей у праці, їх діяльність виступала джерелом розвитку їх уявлень, основою набуття ними корисних знань, орієнтації в навколишньому світі, була джерелом їх соціального виховання, бо через пристосування до існуючого світу засвоювалися форми поведінки, прагнення бути корисним членом суспільства. Школа у той час була без особливої шкоди для справи виховання відносно невеликим додатком до сімейного виховання – для навчання грамоти і рахунку. З індустріалізацією виробництва і відчуженням праці від сім'ї остання втрачає можливості включення дитини у трудовий процес. Це спричинює негативні наслідки виховання молоді. У зв'язку з цим у педагогіці утверджується думка, що необхідно поглибити взаємодію сім'ї і школи з трудового виховання, покласти трудовий метод в основу організації навчально-виховного процесу. Залучення вихованців до продуктивної праці формує у них такі якості, як самоповага, відповідальність, організованість, дає можливість переживати почуття радості від творчості, власної цінності.

Позитивну оцінку дала С. Русова і такій виховній технології, як шкільне самоврядування, яке на початку XX століття розвинулося у практиці прогресивних шкіл США, Німеччини, Англії та інших країн Європи і поширювалося на такі напрямки роботи школи:

активна участь дітей у вирішенні питань внутрішньошкільного життя;

організація учнівських клубів та об'єднань; організація зв'язків із зовнішнім світом – зустрічі з вченими, державними і громадськими діячами тощо [9, с. 264].

Сьогодні школи мають певний досвід організації учнівського самоврядування, конкретні, специфічні для кожної школи форми його організації, органи самоврядування. Практика показує, що участь вихованців у органах самоврядування розвиває у них організаторські і лідерські якості, ініціативу, формує відносини взаємної відповідальності, громадську думку. Історичний досвід вчить, що система учнівського самоврядування не виникає стихійно, а є кропіткою організаційно-педагогічною працею, що передбачає допомогу вихованцям у визначенні найдоцільніших форм і структури учнівського самоврядування, довіру, інструктаж і навчання активу, підтримку у виконанні прийнятих рішень і т. п. І, по-друге, форми учнівського самоврядування не є постійними, вони змінюються, розвиваються, як і все шкільне життя.

У наш час як за кордоном, так і в практиці України набуває поширення інноваційний метод освіти “рівний – рівному” як певна виховна технологія, коли молода людина оволодіває знаннями, набуває соціального досвіду в ході спілкування з ровесниками. Особливо цінний досвід використання цієї технології у впровадженні здорового способу життя, утвердженні моральних ідеалів.

Як провідна ідея крізь всі праці С. Русової проходить віра у потенційні творчі можливості дитини. Вона вказувала на суттєві індивідуальні відмінності у розвитку дітей, але водночас висловлювала думку, що всі діти від природи є здатними до навчання і виховання, до творчої діяльності. Так, С. Русова писала, що у нервовій системі кожної дитини залишається велика кількість клітин нерозвинених, недозрілих, залишаються невикористаними певні можливості, а може, їх розвиток сприяв би творенню генія. Різниця між мозком генія і звичайної людини не в кількості клітин, а в їх розвитку. Тому вчена головною метою нової української школи вважала збудження й надання змоги виявитися самостійним творчим силам дитини.

Утвердження в психолого-педагогічній науці положення про те, що особистість формується у діяльності і що для формування певних рис особистості необхідно її включити у діяльність, яка вимагає прояву цих якостей, настійливо вимагає включення у навчально-виховний процес ситуацій свободи дій учнів, їх ініціативи, самостійних рішень. Тільки таким чином може формуватися досвід творчої діяльності.

Останнім часом значно зріс інтерес до проблеми свободи у вихованні. Актуально звучать думки С. Русової стосовно того, що протиставлення парадигми вільного виховання, в основі якої природний саморозвиток, самотворення особистості, її досвіду, інтересів, прагнень і здібностей, і парадигми школи навчання, основаної на дисципліні, є помилковим. Педагогіка ХХІ століття повинна будуватися на використанні позитивного досвіду цих парадигм. Переважна більшість сучасних виховних і освітніх технологій базуються на ідеях вільного виховання.

С. Русова ще на початку ХХ століття закликала до співробітництва учасників педагогічної взаємодії. Такими учасниками вважаються вчителі і учні. Щодо навчання, то, безперечно, саме вони складають основу взаємодії, їх батьків. С. Русова звертає увагу на те, що стосовно виховання дитини, то історична практика розглядає цю проблему ширше, відносить до учасників виховного впливу передусім батьків і родичів дитини (дідуся і бабусю, вуйка і тітку та ін.).

Не втратили свого значення й думки С. Русової щодо вимог до особистості вчителя (педагога), його майстерності. Вихователь (вчитель), говорила С. Русова, має бути людиною творчою, якщо він ремісник – то це найтяжче ремесло. “Вчитель має не лише вчити учнів, але й виховувати їх характер. А найголовніше – зміцнювати їх волю і викликати свідоме відношення до своїх обов’язків, почуття відповідальності”. С. Русова ставила високі вимоги до теоретичної підготовки вчителя. Його науковим підґрунтям мають бути знання з філософії, соціології та етики, психології, анатомії, фізіології та антропології. Особливу роль вона відводила психології, зазначаючи, що “більшість наших помилок у вихованні лежить у замалому знанні психології”.

Отже, вплив особи вчителя, на переконання С. Русової, шириться далеко за мури школи, він сприяє економічному й моральному розвитку не тільки доручених офіційно учителеві дітей-школярів, а й їх батьків, їх родин. Сучасно звучать її слова: “Такої постаті вчителя, постаті нового Моїсея, що виводить свій народ з тенет темряви, несвідомості, поневолення – до нового життя, вимагає сучасний стан України від учителя тої єдиної школи, де має вчитися весь український народ без жодних соціальних обмежень».

ВИСНОВКИ

Гуманістичний світогляд, широта поглядів, перспективність думок, прагнення до нового, світлого, рідного, свіжого, – ось ті риси, що підносять так високо цього «педагога від Бога», громадсько-державного й культурного діяча. Вона була не кабінетним мрійником, а революціонером-практиком, що взяла на свої рамена важкий тягар перетворень в Україні. У своєму прагненні до безперервного підвищення професійної компетентності й майстерності науковці, викладачі, вчителі, керівники-організатори повинні вчитися на прикладі життя та діяльності Софії Федорівни Русової. Майже 20 років відданих своєму народові дочці, невтомній трудівниці на ниві вітчизняної освіти довелося жити, працювати, сумувати й надіятись на чужині, в еміграції.

Її праці заслуговують на визнання, адже в них зібраний досвіт не одного покоління і не одного народу. Саме на їх ґрунті українська педагогічна думка остаточно сформувалася та вдосконалилась.

Глибокий гуманізм – провідна риса, що притаманна діяльності і творчості С. Русової. Словом і ділом боролася вона не лише за національні й соціальні права українського народу, але й за права всіх знедолених і пригноблених. В цьому широкому гуманізмові її виховала не кабінетна теорія, а безпосереднє народне життя, висока національна самосвідомість, багатогранний власний життєвий досвід.

С. Русова глибоко усвідомлювала, що без серйозного інтелектуального розвитку нації, без ґрунтовних підвалин у галузі освіти, школи, науки і культури, без розбудови власної національної школи і системи освіти важко претендувати на самовизначеність і визнання українського народу іншими народами світу. Вона є однією з тих, хто своєю подвижницькою працею у сфері народної освіти намагався вивести український народ на широкий шлях просвіти, культури і науки, закласти основи розвитку національної школи і системи освіти, починаючи з дошкільної і закінчуючи вищою та позадипломною освітою. Сфера її теоретичної і практичної діяльності надзвичайно тяжка і разом з тим благородна – просвіта – всебічна, різнопланова, ґрунтовна.

Всі її думки, наукові положення, практичні рекомендації були спрямовані на формування національно свідомого громадянина – патріота своєї держави. Актуальними вони є і сьогодні. Ось хоча б деякі з них: «Найдорожчий скарб у кожного народу – його діти, його молодь»; «Дошкільне виховання є міст, що перекидається між школою й родиною»; «Розум дитини-то багаття, до якою ми маємо лише підкладати дрова, о горітиме воно вже своїм вогнем»; «У вселюдським житті тільки той народ бере перемогу, який має найкращу школу». Вона закликала всіх до напруженої роботи, заохочувало не лякатися і не зупинятися на роздоріжжі, бо щастя й доля українською народу залежить від того, як ми «переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації».

С.Ф. Русову справедливо вважають одним із лідерів українізації і творців концепції національної освіти, спрямованої на виховання патріотичної, національно свідомої української молоді. Вона всебічно обґрунтовує зміст, характер і форми безперервної освіти (родина, дитячий садок, школа, вищі навчальні заклади, позашкільна освіта) та їхню взаємодію. Послідовно й мудро випивала Софія Федорівна на розвиток нової української освіти. Прагнула відродити приспані сипи, збудити потенції, залучити до роботи молодь – надію нації. Її внесок в розвиток педагогічної думки ХХ століття неможливо переоцінити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгловська О. Організаційно-педагогічна діяльність Софії Русової – громадського діяча, просвітителя, педагога / О. Венгловська // Рідна школа. – 2016. – № 5–6. – С. 51–55.
2. Деменчук Л. Педагогічна спадщина С. Ф. Русової / Л. Деменчук, Л. Шишолік // Нова педагогічна думка. – 2006. – № 1. – С. 115–117.
3. Денисенко Н. Л. Педагогічні ідеї Софії Русової в сучасній школі / Н. Л. Денисенко // Педагогічна майстерня. – 2016. – № 11. – С. 28–31.
4. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей ВИЗ / І. В. Зайченко ; передм. М. Д. Ярмаченка. - Вид. 2-ге, допов. і перероб. - Чернігів : Чернігівський держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2000. - 234 с.
5. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / уклад. і автори вступних статей Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; заг. ред. Є. І. Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
6. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. / С. Русова ; за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. Кн. 2. – 1997. – 320 с.
7. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Вибрані твори. - К.: Освіта, 1996. - С. 34-184.
8. Русова С. Мої спомини / Софія Федорівна Русова. - К.: Україна-Віта, 1996.
9. Русова Софія. Сучасні течії в новій педагогіці / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. - 2009. - Кн. 4 / [за заг. ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран]. - 2009. - 328 с.

ДОДАТКИ

Софія Русова КОНЦЕНТРАЦІЯ ДУМОК

- ...Потрібно викликати свідомість дитини, щоб і думка, і добрі почуття її були широко розвинені і що далі все більш керували її вчинками, щоб перед дітьми сіяв культ правди і добра.
- Головне завдання виховання — це вироблення характеру.
- Вихованню дитини сприяють різні галузі мистецтва, які треба якнайбільше ширити між дітьми, особливо музика і театр.
- Який же має бути український дитячий садок, як маємо його закладати? • Відома річ, він має організовуватися на підставах на-уки, відповідно до сучасних певних принципів психології і педаго-гіки. Разом з тим він має бути весь пройнятий національним духом нашого народу...
- Виховання перш за все мусить перетворитися в самовихо-вання й єдиний здоровий метод до цього веде — психологічний. Треба зрозуміти дитину, викликати її активне приймання й вільне його виявлення.
- Найдорожчий скарб кожного народу його діти, його молодь, й що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою ста-вить ся воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя.
- Коли "дитячий ранок" проходить в несприятливих обстави-нах, дитина виростає слабою, з хисткою волею й з небезпечними нахилами.
- ...Потрібно викликати свідомість дитини, щоб і думка, і добрі почуття її були широко розвинені і що далі все більш керували її вчинками, щоб перед дітьми сіяв культ правди і добра.
- Головне завдання виховання — це вироблення характеру.
- Вихованню дитини сприяють різні галузі мистецтва, які тре-ба якнайбільше ширити між дітьми, особливо музика і театр.
- Метою виховання має бути вільне виявлення дитячої енергії і цікавості, або, простіше кажучи, нашою метою є виховати дітей здорових, жвавих, веселих, здатних до праці, лагідних і добрих товаришів.
- Дошкільне виховання постійно йде вперед, оскільки розвива-ється психологія, оскільки росте, змінюється і практика дошкіль-ного виховання.

- Сучасне дошкільне виховання є міст, що перекидається між школою й родиною, а також між селом і дитячим садком.
- Справу дошкільного виховання ми розглядаємо в найближчо-му зв'язку з усіма умовами життя не тільки родини дитини, а і того народу, до якого вона належить, якому самою долею призначено дитині служити, чиї національні риси відбиваються на здібностях дитини, її нахилах, її вдачі.
- Справу виховання бажано поставити якнайближче до природніх нахилів дитини і до вимог життя, в якому дитина перебуває, в зв'язку з світоглядом того народу, з психологією тієї нації, з яких походить дитина.
- Бажано було б зробити вже хоч десь на Україні спробу в родинному житті українськими засобами провести найкращі сучасні педагогічні ідеали, виховати розумну працювиту дитину, не одірвану від свого рідного народу, а навпаки, зв'язану з ним пошаною до усього свого, знанням усього того, серед чого вона ви-ростає. З таких дітей Україна справді мала б рідних синів — щирих робітників на ниві народній, творців її майбутньої ліпшої долі.
- Національне виховання є певний ґрунт у справі зміцнення моральних сил дитини і оновлення, відродження душі народу. Тим-то й бачимо, що міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще за інших вичерпала в своєму вихованні свої глибокі національні скарби і національній психології дала вільний розвиток...
- Національне виховання виробляє у людини не подвійну хистку мораль, а міцну, цільну особу.
- Після правдивого національного виховання дитина звикає кохатися в народних скарбницях і шукатиме цих культурних скарбів і в інших народів; кохаючи свою національну культуру, дитина поважатиме і другі нації і цікавитиметься їхнім життям... Така людина стане корисним робітником для народу й широко буде розуміти вселюдський поступ.
- Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби для вселюдського поступу; воно через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів і тим

приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями.

- До цього часу родина була найкращим осередком задля дітей. Усі видатні педагоги колишніх часів визнавали родинне нормаль-не виховання за найкраще, бо в основі його лежала ласка матері.
- Вихователь має діло з різними особами, має добирати до кож-ного дитячого типу відповідні засоби, методи, бо дітвора взагалі дуже різноманітна, наче левада, вкрита усякими квітами
- Головним обов'язком кожного вихователя й керівника дитя-чою школою є спостерігати дитину в усіх її найдрібніших проявах з тим, щоби добре й безпомилково пізнати й зрозуміти її істинно особисте єство.
- Коли дитина грається, вона уся захоплюється своєю забав-кою, вона живе нею, вона цілком переймається своїм творчим натхненням.
- Кожна здорова нормальна дитина бажає гуляти. Це природ-ний стан дитини, коли вона грається. Гра робить з дитиною те, що вода з камінчиками.
- Кожний майдан задля ігор тепер є справжньою школою ха-рактеру, вдачі, де дитина зміцнює природну дисципліну й волю, обмежену колективом.
- ...Треба дбати, щоб гра викликала працю різних інтелектуаль-них сил дитини.
- Дитина взагалі уявляє з себе таку ніжну істоту, на яку впли-вають дуже тяжко усі несприятливі обставини життя: як фізичні, так і моральні.
- Дитина родиться з готовим вже знаряддям для того, щоб го-лосно говорити, — має язика, вуста, горлянку, легені. Але вона не має мови, бо не має жодних думок, жодних уяв.
- Діти не родяться ані злими, ані брехливими, хіба у виключних випадках важкої спадщини, унаслідованої від батьків, а інколи від дідів-прадідів.
- Діти родяться з природними нахилами до активності, до лас-ки, до симпатії відносно усього життя.
- Душа дитини в роки од 2 до 7 найбільш чула й вразлива, й в цей час найкраще треба її плекати й пильнувати, щоб і серце, й воля, й розум, а також й тіло розвивалися цілком нормально.

- Я ненавиділа рутину, формальну дисципліну... Душа дітей, їхнє задоволення — ось що чарувало мене.
- В душі дитини заховано багато невимовленого змісту, який шукає собі найкращого виразу, дитина має свій розум, свою логіку, її думка свіжа й суцільна, вона не розпорошена так, як наша.
- Як весна дає життя усьому живому, не думаючи ні про літо, ні про осінь, так і дитячий садок дає змогу дитині жити усіма силами фізичними і духовними.
- Дитячий садок дав усім школам зразок широкого єднання з батьками, він викликав увагу громадянства до малих дітей, дав ді-тям право на гулянку...
- Який же має бути український дитячий садок, як маємо його закладати? Відома річ, він має організовуватися на підставах на-уки, відповідно до сучасних певних принципів психології і педаго-гіки. Разом з тим він має бути весь пройнятий національним духом нашого народу...
- В садку мусить панувати жвавий настрій, наскрізь пройнятий веселістю, працьовитістю й ласкою.
- Той капітал знання, який дитина сама придбала ще до школи, є найкращим скарбом, і треба, щоб і в шкільному навчанні вона йшла тим же шляхом власного досвіду і досліду.
- Найголовніше завдання виховання — збудити у дитини охоту до самонавчання.
- Не вчити дитину, не давати їй готове знання, хоч би і саме по-чаткове, а більш усього збудити в дитині її духовні сили, розвору-шити цікавість, виховати її почуття, — щоб очі дитини вміли ба-чити, вуха дослухались до усього, рученята вміли заходжуватися й коло олівця, й коло ножиць, й коло глини, й коло паперу.
- Щоб навчання дітей з самого початку збудовано було на тому рідному ґрунті, на якому зростає дитина
- Без глибокої національної свідомості нема ані мистецтва, ані культури, ані ідеалізму, бо без неї викреслюється з життя вся кра-са оригінального творчого натхнення, людина губить свою власну кольорову привабливість. Ця краса

захована в мові, в мелодії, піс-ні, в гармонії ліній та в різних рисах темпераменту

- Велике слово — школа! Се скарб найкращий кожного народу, се ключ золотий, що розмикає пута несвідомості, се шлях до волі, до науки, до добробуту.
- Народ, що не має своєї школи, попасає задніх! Йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба; він живе не по своїй живій душі, а чужим розумом. Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні.
- Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності.
- У вселюдськiм житті тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу, який має найбільш альфаветів, котрі вже мо-жуть приєднати себе до науки, читаючи книжки, часописи, корис-туючись знаннями в своїм житті.
- Нова школа кладе собі за головну мету — збудити, дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини.
- Треба, щоб школа огорнула дитину ласкою, викликала всі її активні творчі сили, зацікавила до науки, розвинула етичну й гро-мадську свідомість.